

ДО ВИВЧЕННЯ ПИТАННЯ ПРО ДЕЯКІ МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Наведено результати досліджень процесів реформування вищої освіти в Україні, проаналізовано світові статистичні дані, нормативні документи, які регламентують формування освітнього простору.

Ключові слова: вища освіта, реформа освіти, вищі навчальні заклади.

The results of searching of reforming of higher education in Ukraine are shown in this article as well as international statistic data, normative documents are analyzed.

Key words: higher education, educational reform, higher educational establishments.

Людство вступило в нове сторіччя з величезними науковими й технічними досягненнями, які міняють світогляд людини про світ і своє місце в ньому. Електронно-інформаційні системи дозволяють населенню планети не тільки миттєво чути про події в різних її країнах, але й бачити їх. У цих умовах розширюються просторово-часові рамки буття людини, трансформується її світогляд; вона починає мислити категоріями, що відбивають глобальний характер його життя. Поняття “світова цивілізація”, “світова культура”, “загальнолюдські цінності” й інші постійно фігурують у засобах масової інформації, широко використовуються в наукових дискусіях і в законодавчих актах. Необхідність осмислення компонентів, ключових характеристик, умов реалізації державних механізмів управління в українській освітній системі, а особливо управління розвитком освіти, пояснюється комплексом істотних факторів. В Україні розробляли концепцію реформування вищої освіти В. Андрущенко, К. Левківський, В. Луговий, В. Козаков, К. Корсак, В. Кремень, М. Степко та ін.

Метою статті є розгляд механізмів державного регулювання вищої освіти, що сприяють її входженню в європейський освітній простір.

В останні роки в педагогічних трактатах все більшу популярність набуло словосполучення “освітній простір”, використовуване при описі освітніх світових систем. У сфері освіти формується “світова освітня політика”, яка задає країнам основні цілі, загальні підходи до змісту, методів і засобів навчання, забезпечує обмін освітніми послугами. Після здобуття незалежності в 1991 р. в Україні почалося формування і втілювання в життя власної політики у сфері вищої освіти, спрямовану на досягнення сучасного рівня якості й доступності, відродження самобутніх національних традицій, корінне відновлення змісту, форм і методів навчання, організаційних основ діяльності, збільшення інтелектуального потенціалу. Україна успадкувала від попередніх часів досить розвинену й широко розгалужену систему вищої освіти, за багатьма показниками відповідну рівню розвинених країн світу. Державна політика в галузі вищої освіти й концептуальні основи її реформи були визначені Державною національною програмою “Освіта. Україна ХХІ сторіччя” [2]. Реалізація програми передбачала досягнення якісно нового стану вищої освіти, її інтеграцію в міжнародний освітній простір. Програмою визначено шляхи забезпечення пріоритетного розвитку освіти України, залучення до активної участі в цьому процесі всіх державних і суспільних установ, приватних структур. Одне з найголовніших завдань – орієнтація вищої освіти на задоволення освітніх потреб кожної особи з урахуванням національно-культурних прав і запитів усіх громадян країни незалежно від їхньої етнічної приналежності. Це реалізувалося, насамперед, через відновлення змісту освіти, її взаємоузгодження на всіх освітніх рівнях, упровадження передових педагогічних концепцій і технологій, облік кращого вітчизняного й світового досвіду, формування нової генерації педагогічних кадрів. Один з напрямків реформування – подолання державної монополії у вищій освіті, забезпечення її багатоскладності й диверсифікованості освітніх програм, урізноманітнення джерел фінансування, удосконалення й демократизація форм управління, створення навчальних закладів різних типів.

Основні напрямки державної політики у сфері вищої освіти визначено Конституцією України, Законами України “Про освіту” і “Про вищу освіту” [3, с. 56], актами Президента України й Кабінету Міністрів України. Законом України “Про вищу освіту” регулюються суспільні відносини в навчанні, вихованні, професійній підготовці громадян України. Результати розвитку національної системи вищої освіти за десять років незалежності України проаналізовано на II Всеукраїнському з’їзді працівників освіти (2001 р.) [5], подальша стратегія розвитку системи визначена в Національній доктрині розвитку освіти – державному документі, що визначає систему поглядів на стратегію й основні напрямки розвитку освіти в Україні в першій чверті ХХІ ст.

Відповідно до Доктрини, освіта є основою розвитку особистості, суспільства, націй і держави, гарантією майбутнього України. Держава поступово збільшує витрати на освіту й підводить її до середніх показників країн Європейської Співдружності, але не нижче 10 % від ВВП. Досягти цього показника планується до 2015 р. [4]. Ефективність використання фінансових ресурсів, спрямованих в освіту, забезпечується на основі встановлення й неухильного дотримання базових принципів його фінансування:

- поступовим переходом до формування державних і місцевих бюджетів у галузі освіти на основі встановлених нормативів;
- чітким розмежуванням використання бюджетного й позабюджетного фінансування діяльності навчальних закладів;
- уведенням прямої залежності між обсягами фінансування й рівнем освітніх послуг, надаваних конкретною установою [1].

В умовах глобалізаційних процесів у світі, створенням єдиного освітнього простору, стратегічним завданням державної політики є вихід української освіти на ринок світових освітніх послуг, поглиблення міжнародного співробітництва, розширення участі навчальних закладів, педагогів, студентів і науковців у проєктах міжнародних організацій і співтовариств. Держава сприяє розвитку співробітництва навчальних закладів на багатобічній основі з міжурядовими й неурядовими міжнародними організаціями й установами (ЮНЕСКО, Європейським Союзом, Радою Європи), Світовим банком, закордонними освітніми фондами, іншими міжнародними організаціями.

Інтеграція освіти України в міжнародний освітній простір базується на принципах пріоритету національних інтересів, збереження й розвитку інтелектуального потенціалу нації, миротворчої й творчої спрямованості міжнародного співробітництва, орієнтації на національні, європейські й загальнолюдські фундаментальні цінності, що розвиває, системного й взаємовигідного характеру співробітництва й толерантності в оцінці й сприйнятті закордонних систем освіти.

Одною з основних ознак вищої освіти України є професійна кваліфікація як результат одержання громадянами вищої освіти. Для структури й форми системи освіти України, а також більшості країн, що виникли після розпаду СРСР, характерним є одночасне одержання академічних і професійних кваліфікацій – професійна вища освіта. Для будь-якого рівня освіти може бути визначена професійна або академічна кваліфікація, що здобуваються громадянами одночасно під час виконання відповідної освітньо-професійної програми певного освітньо-кваліфікаційного рівня й відповідного йому освітнього рівня. Їхнє придбання підтверджується дипломом – документом про вищу освіту, що є одночасно й сертифікатом, і в більшості випадків – ліцензією.

Таким чином, в Україні існує гармонійне об'єднання двоступеневої структури вищої академічної освіти, що відповідає базовій й повній рівням вищої освіти і професійної підготовки. Без перебільшення – це органічне об'єднання є найбільшим надбанням національної системи вищої освіти, гарантією її адаптації до мінливих соціально-економічних реалій і потреб суспільства в довгостроковій перспективі й широкому змісті, а також до освоєння нової моделі освіти протягом усього життя. Управління галуззю вищої освіти визначено Законодавством України про вищу освіту й базується на Конституції України й складається із Законів України “Про освіту”, “Про вищу освіту”, “Про наукову й науково-технічну діяльність”; Указів Президента України “Про Основні напрямки реформування вищої освіти в Україні”, “Про заходи щодо реформування системи підготовки фахівців і працевлаштування випускників вищих навчальних закладів”, постанов Кабінету Міністрів України “Про Державну національну програму “Освіта. Україна ХХ сторіччя”, “Про документи про освіту й вчені звання”, “Про перелік напрямків і спеціальностей, по яких здійснюється підготовка кадрів у вищих навчальних закладах по відповідних освітньо-кваліфікаційних рівнях”, “Про розробку державних стандартів вищої освіти” [2].

Відповідно до Національної доктрини розвитку освіти сучасна система управління сферою освіти затверджується як державно-суспільна. Вона може враховувати регіональні особливості, тенденції до зростання автономії навчальних закладів, конкурентності освітніх послуг, орієнтації освіти не на відтворення, а на розвиток особистості. Управління галуззю вищої освіти в Україні здійснює Кабінет Міністрів (Уряд України) через систему органів виконавчої влади (Міністерство освіти і науки України) інші центральні органи виконавчої влади, яким підпорядковуються вищі навчальні заклади [4, с. 18].

З огляду на вимоги до рівня професійної підготовки кадрів в умовах інтеграції України у світову систему підготовки, атестації й сертифікації фахівців, одним з найважливіших завдань є створення державно-суспільної системи соціальних гарантій. Це дасть також можливість виконати вимоги Лісабонської угоди щодо державних гарантій якості освіти. Разом із такими важливими компонентами забезпечення якості, як ретельний добір викладачів і адміністраторів і постійне підвищення їхньої кваліфікації, розвиток нових технологій і методик навчання, інтеграція навчальних і наукових складових діяльності навчального закладу надзвичайно важливе значення набуває постійний моніторинг ефективності навчального процесу. Основними інструментами, здатними забезпечити як внутрішню, так і зовнішню оцінку на національному й міжнародному рівнях, зберігаючи при цьому повагу до автономії навчального закладу і його академічності, є механізм ліцензування й акредитації освітньої діяльності як самого навчального закладу, так і програм підготовки. Контроль дотримання Ліцензійних умов у рамках своїх повноважень здійснюють Міністерство освіти і науки України, органи управління областей, Державна інспекція навчальних закладів шляхом проведення планових і позапланових перевірок. За результатами перевірки органи управління можуть прийняти рішення щодо анулювання ліцензії на освітню діяльність. Рішення Міністерства освіти і науки України з питань ліцензування можуть бути оскаржені в суді. Акредитація напрямку або спеціальності певного напрямку – це державне визнання відповідності рівня підготовки (перепідготовки) фахівців з напрямків або спеціальностей державним вимогам.

Лише акредитовані вищі навчальні заклади мають право видавати документи про вищу освіту, визнані державою. Відповідно до чинних нормативно-правових і нормативно-методичних документів в Україні використовуються освітні технології, властиві системі вищої професійної освіти.

Зважаючи на те, що професійна кваліфікація завжди конкретна, а професійна підготовка у вищому навчальному закладі має істотні ресурсні обмеження (особливо в часі), професійна вища освіта в Україні спрямована на підготовку особи до виконання обов'язків і завдань (професійних робіт) певної посади (або посад). Переважна більшість посад, певних галузевих кваліфікаційних довідників вимагають від фахівця значного практичного досвіду професійної діяльності (професійного стажу). Тому професійна підготовка "настроюється" на обмежену кількість посад, що не вимагають від випускників навчального закладу попереднього практичного досвіду, так звані первинні посади. Академічна ж кваліфікація випускників дозволяє їм надалі робити професійну кар'єру завдяки набуттю певного практичного досвіду (компетенції) або зміні кваліфікації в установах післядипломної освіти, інших призначених для цього установах. У системі професійної освіти України первинні посади для кожної кваліфікації здебільшого визначаються по одному з основних нормативно-правових документів сфери праці й соціального захисту – Довіднику кваліфікаційних характеристик професій характеристики посад. Принципово новим для оновленої системи вищої освіти України є розширення можливостей студента у виборі спеціальності, що він бажає одержати після закінчення підготовки за певним напрямком. Раніше ця спеціальність фіксувалася вже при надходженні у вищий навчальний заклад, і змінити її було досить важко. У системі ж східчастої освіти студент після 3-4 років навчання може обрати одну з декількох запропонованих стандартом спеціальностей (програм навчання) відповідно його бажанням або ситуації на ринку праці, яку можна більш чітко спрогнозувати на один – два роки вперед. Раніше він обирав спеціальність за п'ять років до закінчення вищого навчального закладу, фактично не знаючи перспектив на ринку [5, с. 49].

Таким чином, система нормативно-методичних документів, що регламентує діяльність системи вищої освіти України, за структурою й складом і при збереженні певного рівня державного регулювання діяльністю у сфері вищої освіти дає можливість забезпечити автономію й академічну незалежність вищих навчальних закладів, більшу відповідність освітньо-кваліфікаційного рівня підготовки фахівців вимогам суспільного поділу праці в Україні, мобільності системи підготовки фахівців щодо задоволення вимог ринку праці й, головне, – вільний розвиток особистості учнів відповідно до їхніх схильностей. Стандарти вищої освіти розробляються з урахуванням європейського рівня вимог до освіти, що буде сприяти більше повному входженню України до світового освітнього простору. У стандартах гуманістичний напрямок вищої освіти знаходить особливе відображення. Зокрема, у них устанавлюється нормативна частина змісту освіти, що забезпечує обов'язкове вивчення соціально-гуманітарних дисциплін: права, філософії, етики, естетики, світової й вітчизняної культури. Дисципліни народознавчого характеру становлять близько 20 % навчального часу підготовки фахівців. Крім того, стандартами вищої освіти передбачене забезпечення гуманістичної спрямованості фундаментальних і спеціальних навчальних дисциплін. Стандарти забезпечують не тільки європейський рівень формування освіти й вироблення професійних навичок, але й виховання гармонійно розвиненої, соціально-активної толерантної людини з високими духовними якостями, здатного до саморозвитку й самовдосконалення.

Література:

1. Державна програма розвитку вищої освіти на 2005 – 2007 роки : постанова Кабінету Міністрів України від 8 вересня 2004 р. № 1183 // Вища освіта. – 2005. – № 17. – С. 42–46.
2. Збірник нормативних документів щодо організації навчального процесу у вищих навчальних закладах : [проект] / М-во освіти і науки України ; [за заг. ред. В. Д. Шинкарука ; уклад. : Л. О. Омелянович та ін.]. – К., 2008. – 199 с.
3. *Луговий В. І.* Управління освітою : [навч. посіб. для слухачів, аспірантів, докторантів спец. "Державне управління"] / В. І. Луговий. – К. : Вид-во УАДУ, 1997. – 302 с.
4. Національна доктрина розвитку освіти // Освіта. – 2002. – 24 квітня – 1 травня.
5. Основні засади розвитку вищої освіти України в контексті Болонського процесу (документи і матеріали 2003-2004 рр.) / за ред. В. Кременя; авт. кол. : М. Степко та ін. – Тернопіль : Вид-во ТДПУ ім. В. Гнатюка, 2004. – 147 с.

Надійшло до редколегії 23.09.2010 р.